

بنام خداوند بخشنده مهربان

تبیین طرح های آموزش همسالان در پیشگیری از مواد مخدر

Explaining Peer Education in Drug Prevention

نرگس نجارپور نصرآبادی

Mina.nasrabadi@gmail.com

چکیده:

آموزش همسالان که امروزه به طور فزاینده ای مورد استفاده قرار می گیرد مبتنی بر این فرض است که تأثیری را که همسالان بر دانش، نگرش و رفتار قشر جوان می گذارند، می توان مهار کرد. آموزش همسالان را از نظر مفهوم می توان به عنوان یادگیری فرد از همسالان خود معنی کرد. آموزش همسالان در خصوص الکل و سایر مواد روان گردان شامل ارائه اطلاعات در زمینه الکل و سایر مواد روان گردان به افراد یا گروه هایی از افراد است. این امر توسط فردی صورت می گیرد که از نظر ویژگی های نظیر سن، جنس، تجارب و سابقه فرهنگی با گروه هدف مشابه بوده و در میان گروه از شرایط با موقعیت کافی برای اعمال نفوذ برخوردار است. عبارت آموزش همسالان را می توان در زمینه های گسترده ای به کار برد لیکن در مقاله حاضر به بررسی این موضوع می پردازیم که آموزش همسالان تا چه اندازه می تواند به عنوان یک راهکار جایگزین یا تکمیلی و موفق در رفع معضل استفاده از الکل و سایر مواد روان گردان در میان قشر جوان مطرح شود. هدف از این مقاله ضمن تعریف معنای آموزش همسالان، دلایل کار برد آموزش همسالان را بیان نموده ، آن دسته از تئوری های تغییر رفتار را که در زمینه آموزش همسالان کاربرد دارند توضیح داده و بالاخره دستورالعمل مربوط به نحوه طراحی طرح های مربوط به آموزش همسالان را پیشنهاد می دهد.

واژگان: تبیین، طرح آموزش، آموزش همسالان، پیشگیری، مواد مخدر

مقدمه:

هرچند معضل مصرف الکل و سایر مواد روان گردان تمام گروه های سنی را تحت تأثیر قرار می دهد، لیکن در میان قشر جوان یک دغدغه اساسی است (Bangert- Drowns, 1988& Allott, Paxton, 1999& Schippers, et al, 2001). این امر به ویژه در گروه های پر مخاطره ای نظیر جوانان منزوی یا بی خانمان بیشتر صادق است (Fors, Jarvis, 1995). در سال های اخیر شاهد افزایش شیوع مصرف الکل و سایر مواد روان گردان در میان قشر جوان هستیم. سن شوع مصرف مواد روان گردان کاهش پیدا کرده (Higgins, et al, 2000) و شیوه های مخاطره آمیز استفاده از این مواد افزایش یافته است (موسسه سلامت و تندرستی استرالیا، ۲۰۰۲). این در حالی است که اکثر جوانان از دانش و مهارت کافی در زمینه شناسایی و به حداقل رساندن صدمات ناشی از الکل و سایر مواد روان گردان برخوردار نیستند (Schippers, et al, 2001). هزینه های مربوط به مصرف الکل و سایر مواد روان گردان^۱ به صورت هزینه های سر سام آور اقتصادی، اجتماعی و فردی به جامعه تحمیل می شود (Collins, Lapsley, 2002). شیوه های مصرف الکل و سایر مواد روان گردان در میان قشر جوان نیز از دغدغه های اساسی است زیرا اکثر الگو های رفتاری افراد در طول دوره نوجوانی و اوایل جوانی شکل گرفته و تثبیت می شود که از جمله این رفتارها می توان به مصرف الکل و سایر مواد روان گردان، شیوه ای مقابله با مشکلات و طرق برخورد با استرس اشاره کرد. بنابراین، دوران نوجوانی و اوایل جوانی فرصت و زمان مناسبی برای پیشگیری از مصرف مواد روان گردان و یا اصلاح چنین رفتارهای مخاطره آمیزی است. متأسفانه با وجود اهمیت این دوران در شکل گیری مادام العمر رفتارها، برخورد با این موضوع اغلب به بسیج های مقطعی رسانه ای و آموزش های سنتی مبتنی بر مدارس محدود می باشد. این در حالی است که دانشمندان همه روزه اعلام می کنند که هیچ کدام از این رویکردها تأثیر اساسی، مداوم و پایداری بر نگرش ها و رفتارهای قشر جوان ندارد (Bangert – Drowns, 1999 & Bloor et al, 1988). شواهد موجود حاکی از آن است که آموزش همسالان راهکار اثر بخشی برای ایجاد و حمایت تغییرات پایدار در زمینه مصرف مشکل آفرین الکل و سایر مواد روان گردان در میان قشر جوان است (Tobler, 1992& Black, et al, 1998, & Mellanby, et al, 2000). از عوامل مهم در شکل گیری رفتارها، افکار، نگرش ها، احساسات، آرزوها و به طور کلی شخصیت نوجوانان، ارتباط با دوستان و همسالان است. آموزش همسالان به منظور افزایش دانش، تغییر نگرش، باورها و رفتارها در سطح فردی، گروهی یا سطوح اجتماعی به کار گرفته می شود. می توان با برنامه های متناسب با نیازهای نوجوانان و با شیوه های نوین آموزشی مانند رویکرد گروه همسالان از بسیاری از مشکلات دوران بلوغ پیشگیری کرد.

آموزش همسالان

عبارت آموزش همسالان معمولاً به معنای هدف قرار دادن انتخاب اعضای از یک گروه یا شبکه اجتماعی است که به منظور دادن آگاهی و تشویق آنها برای انتقال اطلاعات دقیق به افراد دیگر با مشخصات و ویژگی های مشابه به کار گرفته می شود. برنامه های آموزش همسالان اغلب بر فعالیت های پیشگیرانه تأکید داشته و هدف نهایی اغلب آنها ترویج و ارتقای شیوه زندگی سالم و ایمن است (Ward, et al, 1997). استفاده از آموزش دهندگانی که از نظر سن، سوابق و ویژگی های دیگر با فراگیران یکسان می باشند برای انتقال پیام های آموزشی به گروه هدف همسالان آموزش دهنده که از طریق تأیید هنجارها، باورها و رفتارهای سالم در میان گروه همسالان خود یا در میان جامعه و نیز از طریق مقابله با هنجارها، باورها و رفتارهای ناسالم عمل می نمایند (اداره کنترل مصرف مواد روان گردان و پیشگیری از جنایان سازمان ملل، ۲۰۰۰).

همسال چه کسی است؟ ویژگی های تعیین کننده همسالان چیست؟

مردم معمولاً فکر می کنند افراد جوانی را که مشابهت سنی دارند، می توان همسالان در نظر گرفت اما با این که سن در این زمینه از اهمیت برخوردار است، تنها ویژگی تعیین کننده همسالی نیست. (Shiner, 2000) همسالی در برگیرنده موارد زیر است؛

۱. ویژگی های مشترکی نظیر سن، جنس، نژاد، فرهنگ، خرده فرهنگ ها و محل سکونت
۲. تشابه در تجارب به ویژه تجربه های مربوط به الکل و مواد روان گردان، تجارب مربوط به شیوه زندگی و سابقه تحصیلی
۳. عضویت در گروه (Shiner Newbum, 1996& Mc Keganey, 2000) و انجمن جمعیت سازمان ملل).

گروه همسالان

عضویت در گروه پدیده پیچیده و پویایی است که بسته به انواع گروه ها و نیز در موقعیت های مختلف، تغییر می کند. افراد برای تعیین این که چه کسانی را به عنوان همسال در نظر گرفته و قبول کنند، ویژگی های پیچیده ای را در نظر می گیرند.

افراد جوان اغلب به گروه های متعددی تعلق پیدا می کنند که هر کدام از این گروه هارا می توان به وسیله ویژگی ها و مشخصات مختلفی تعریف نمود (Shiner,2000) گروه های مختلفی که به طور معمول یک فرد جوان به آنها تعلق پیدا می کند به قرار زیر است ؛

(۱) دوستان نزدیک

(۲) آشنایانی که علائق مشترکی دارند.

(۳) یک گروه با ویژگی های مشترک البته احتمال آن وجود دارد که جوان این گروه (بزرگ) را به طور کامل نشناسد.

هریک از این گروه ها، تأثیر متفاوتی بر فرد داشته و احتمال دارد این تأثیر با تأثیر گروه های دیگری که یک فرد جوان با آنها همانند سازی می کند، ترکیب شود و یا با تأثیر آنها متعارض باشد (Shiner,2000).

همسال آموزش دهنده کیست و یک همسال آموزش دهنده چه تفاوتی با یک همسال دیگر دارد؟

همسال آموزش دهنده فرد جوانی است که از ویژگی های لازم برای این که به عنوان یک همسال شریک در اجرای برنامه در نظر گرفته شود، برخوردار است. این فرد مورد قبول دیگران بوده، در میان آنها صاحب نفوذ است و نیز دوره تربیت همسالان آموزش دهنده را گذارنده است. این امر از اهمیت ویژه ای برخوردار است زیرا این گونه دوره های تربیتی و پرورشی برای همسال آموزش دهنده اطلاعات مربوط به الکل و سایر مواد روان گردان را فراهم می کند و مهارت های مربوط به تسهیل و ارائه آموزش همسالان، مهارت های تهیه و ارائه اطلاعات و نیز مهارت های تأثیر گذاری برهنجارهای اجتماعی را نیز برای آنها را فراهم می کند.

نقش های یک همسال آموزش دهنده چیست؟

همسالان آموزش دهنده می توانند نقش های متعددی را ایفا کنند که از جمله آنها می توان به مواردی نظیر نقش تسهیل گر ، مشاور ، منبع اطلاعات دیگر ، حمایت کننده و یا آموزش دهنده اشاره نمود؛ (Gonzalez,1990)

این نقش ها را می توان در یکی از دو دسته حمایت همسالان یا رهبری همسالان قرار داد در نقش حمایت همسالان، همسالان آموزش دهنده و دیگر افراد جوان یکسان و مساوی در نظر گرفته می شوند. در این نقش، همسال آموزش دهنده می تواند در فعالیت های سازماندهی شده ای نظیر انواع طرح های ارتقای سلامت، طرح مشاوره تلفنی سلامت، یا طرح مراکز اطلاعات سلامت شرکت نماید و یا در فرصت های مناسب نقش خود را ایفا کند. به عنوان مثال این افراد می توانند نقش یک الگو را ایفا نموده (Badura et al, 2000) و یا این که به سادگی در مورد موضوعات مربوط به الکل و مواد روان گردان در موقعیت هایی که خود به خود در جریان زندگی روزانه پیش می آید، بحث و مذاکره نمایند (Gore,1999).

در نقش رهبری، همسالان بیشتر حالت راهنمایی کننده را دارند. در این نقش، همسال آموزش دهنده در نقش رهبر یا یک کارشناس ظاهر می شود. در این نقش، همسال آموزش دهنده احتمال دارد به تنهایی یا همراه با یک معلم یا بزرگسال دیگر به فعالیت بپردازد (Klepp et al, 1986). رویکرد رهبری همسالان مفهوم متداولی در زمینه آموزش همسالان است

نقش همسالان آموزش دهنده:

همکار برنامه های آموزشی در حوزه پیشگیری از مواد روان گردان و الکل ، تسهیلگر، مشاور، منبع اطلاعات یا ارجاع دهنده به منابع دیگر اطلاعات، جلب حمایت کننده، و آموزش دهنده از جمله نقش هایی است که همسالان آموزش دهنده دارند. این نقش ها به دو دسته حمایت همسالان و رهبری همسالان تقسیم می شوند. در ایفای نقش های حمایتی، همسالان آموزش دهنده در موقعیت های برابر و مساوی با سایر اعضا قرار دارند ولی در نقش های رهبری، راهنمایی اعضا برعهده آنان است.

چه نوع همسال آموزش دهنده ای می تواند تأثیر گذار باشد؟

جوانان تمایل دارند که درباره موضوعات مختلف با افراد همسال خود حرف بزنند و در بسیاری از موارد از آنان تأثیر بپذیرند. این واقعیت در مورد موضوعاتی که حساسیت بیشتری نسبت به آنها وجود دارد، پرتنگ تر خواهد بود.

- **رهبران وهمیاران طبیعی بالفطره** : رهبران و همیاران موجود در شبکه اجتماعی، نامزد های خوبی برای همسالان آموزش دهنده هستند. منطق استفاده از رهبران این است که آنها می توانند از تأثیری که به طور معمول بر روی همسالان خود دارند برای آموزش آنها، استفاده نمایند. همیاران هم اشخاصی هستند که افراد تمایل دارند برای گرفتن مشورت و کسب حمایت به آنها مراجعه نمایند. چنین افرادی احتمالاً فرصت های بیشتری برای تأثیرگذاری بر روی دیگران خواهند داشت.

آیا یک همسال حقیقی از تأثیر گذاری بیشتری برخوردار است یا یک همسال تقریبی؟

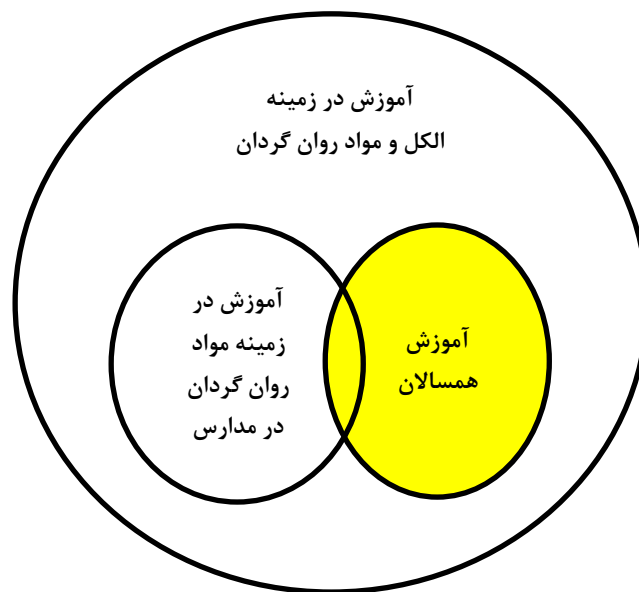
همسال حقیقی کسی است که هم خود فرد و هم اعضای یک گروه ویژه، وی را به عنوان عضوی از گروه در نظر گرفته و قبول نمایند (Gore, 1999). همسالان حقیقی را می توان براساس ویژگی های همان گروه همسال شناسایی کرد. در مقابل، همسالان تقریبی افرادی هستند که از نظر بسیاری از ویژگی ها مانند همسالان حقیقی هستند اما در برخی از موارد با آنها تفاوت دارند از جمله این که کمی مسن تر از همسالان حقیقی بوده (Wiist, snider, 1991) یا از قدرت یا موقعیت قوی تری برای انتقال پیام ها برخوردار می باشند (انجمن جمعیت). درباره این موضوع که آیا به عنوان همسال آموزش دهنده، یک همسال حقیقی از اثر بخشی بیشتری برخوردار است یا یک همسال تقریبی بحث وجود دارد. کریپس^۱ (۱۹۹۷) معتقد است که قشر جوان همسالان تقریبی را بیشتر قبول دارند. احتمالاً برداشت این افراد این است که چون همسال تقریبی از دانش یا تجربه بیشتری برخوردار هستند بنابراین اعتبار بالایی هم دارند به عنوان مثال، احتمال دارد افراد کمی مسن تر، دارای تجارب بیشتری در زمینه زندگی (در حالت کلی) و نیز در زمینه الکل و مواد روان گردان باشند. علاوه بر این ممکن است افراد جوان احساس کنند که همسالان تقریبی بهتر از خود آنها با فرهنگ خاص جوانان اختلاط کرده و ادغام می شوند (به ویژه اگر مخاطبین و گیرندگان پیام هنوز دانش آموز باشند ولی همسال آموزش دهنده قبلاً مدرسه را ترک کرده باشند) و چنین افرادی توانایی آن را دارند که اطلاعات دقیق تر و درست اولی را در مورد فرهنگ جوانان از جمله در زمینه مواد روان گردان فراهم نموده، در اختیار افراد بگذارند (Cripps, 1997 & Fors, Jarvis, 1995). به عبارت دیگر، افراد جوانی که قبلاً در مورد روان گردان تجربه هایی کسب کرده اند، مدام توسط سایر افراد جوان به عنوان منابع اطلاعاتی معتبر و مورد قبول در نظر گرفته می شوند از میان همسالان تقریبی نیز آنهایی که دوره های آموزشی و تربیتی مناسب مربوطه را دریافت کرده اند، از مقبولیت بیشتری برخوردار خواهند بود. از طرف دیگر، احتمال دارد باور افراد جوان بر این باشد که همسالان حقیقی از دانش کافی برخوردار نیستند به عنوان مثال کر یپس متوجه شد افراد جوان بر این باور بودند که همسالان حقیقی از نظر دانش و معلومات، افراد قابل اعتمادی نیستند. افراد مورد مطالعه بر این باور بودند که همسالان حقیقی آنها، چه دوره های آموزشی و تربیتی مربوط به مواد روان گردان را دیده باشند و چه ندیده باشند، از تجربه محدودی در زمینه زندگی برخوردار هستند و بنابراین دانش کافی در مورد روان گردان را ندارند.

آموزش در زمینه مواد روان گردان چیست؟ فرق بین آموزش همسالان با انواع دیگر آموزش ها در زمینه مواد روان گردان چیست؟

تفاوت موجود بین روش آموزش همسالان و سایر روش های آموزشی که در زمینه مواد روان گردان وجود دارد، بستگی به زیر بنای مفهومی و نحوه اجرای این روش آموزشی دارد. تفاوت اصلی در زمینه مربوط به درگیر نمودن و دخالت دادن همسالان آموزش دهنده است. از برخی طرح ها چنین استنباط می شود که آموزش همسالان با دیگر روش های آموزشی در زمینه مواد روان گردان تقریباً تفاوتی ندارد به استثنای این که در اجرای قسمت آموزشی طرح، به جای استفاده از افراد بزرگسالی نظیر معلم یا کارکنان بهداشتی، از یکی از افراد همسال فراگیران برای آموزش استفاده می شود. آن دسته از طرح های آموزش همسالان نیز که توسط افراد بزرگسال انجام شده و بر تعامل فراگیران مبتنی است، در برخی مواقع به نام آموزش همسالان نامیده می شود. یک مثال؛ در زمینه چنین برداشتی از آموزش همسالان را که هنوز مورد استناد قرار می گیرد، می توان در متا آنالیز (۱۹۹۲-۱۹۸۶) ملاحظه کرد. در این متا آنالیز، توبلر^۲ برنامه های آموزش همسالان را با دیگر روش های آموزشی موجود در زمینه مواد روان گردان مقایسه کرده است. به طور معمول عبارت «آموزش همسالان» بیشتر در مورد آن دسته از آموزش های مربوط به مواد روان گردان به کار می رود که توسط افراد هم سن و سال صورت می گیرد نه در مورد آن دسته از آموزش ها که توسط افراد بزرگسال صورت می گیرد و در برگیرنده تعاملات بین همسالان نیز می باشد. از این رو این مقاله از اصطلاح آموزش توسط بزرگسالان، برای تمیز دادن آموزش همسالان از دیگر روش های آموزشی موجود الکل و مواد روان گردان استفاده گردیده است. آموزش همسالان از نظر یک سری متغیرهای دیگر نیز با آموزش انجام شده توسط بزرگسالان تفاوت دارد که از جمله این متغیرها می توان به مواردی نظیر نحوه اجرای آموزش، محیط آموزش، گستره آموزش و در برخی موارد محتوای آموزشی اشاره نمود. در زیر به عنوان مثال به چند مورد اشاره می شود؛

1. Cripps
2. Tobler

- **نحوه اجرای آموزش؛** آموزش همسالان در مقایسه با آموزش توسط بزرگسالان می تواند بیشتر حالت فرصت طلبانه، سازمان یافته و غیر رسمی داشته باشد
  - **محیط آموزش؛** آموزش همسالان بیشتر احتمال دارد در محیط های غیر رسمی نظیر محیط های مربوط به مناسبت های اجتماعی، بوفه ها، محیط های مسابقات و غیره صورت گیرد
  - **گستره آموزش؛** همسالان آموزش دهنده، کارکنان تربیت شده آموزش دیده و با تجربه بهداشت روان یا افراد حرفه ای آموزش دیده نیستند بنابراین نمی توان از آنها انتظار داشت در سطح مدرسان و معلمان حرفه ای یا کارکنان تربیت شده، آموزش دیده و با تجربه بهداشت روان عمل نمایند.
  - **محتوای آموزشی؛** با توجه به این که طبیعت آموزش همسالان اغلب مبتنی بر استفاده بهینه از فرصت ها می باشد، احتمال دارد آموزش همسالان به جای این که به صورت بخشی از یک برنامه آموزشی سازمان یافته و جامع اجرا گردد، اطلاعات طبقه بندی شده ای را در زمینه نیازهای فوری فراگیران در اختیار آنها بگذارد.
- جنبه های مختلف آموزش همسالان نظیر نحوه اجرا، محیط آموزش، رویکردها و اهداف آن در زیر مورد بررسی قرار گرفته است. هم پوشانی قابل توجهی بین آموزش همسالان و دیگر روش های آموزشی مربوط به الکل و مواد روان گردان از قبیل آموزش های صورت گرفته از طریق مدارس وجود دارد که در تصویر شماره (۱) نشان داده شده است. اکثر اطلاعاتی که در ذیل می آید، در روش های آموزشی دیگر نیز در زمینه مواد روان گردان قابل استفاده است.
- تصویر شماره (۱) همپوشانی آموزش همسالان و دیگر روش های آموزشی

رویکردهای متداول آموزش همسالان کدام است؟

- **رویکرد مبتنی بر اطلاعات؛** این رویکرد که به نام رویکرد دانش صرف نیز مشهور است، اولین رویکرد در زمینه مواد روان گردان است که اغلب مبتنی بر پرهیز و اجتناب از مصرف مواد روان گردان است. اولین رویکردهای مطرح در این خصوص مبتنی بر برانگیختن ترس طراحی شده بودند. در این رویکردها، فرض بر این بود که اگر با مطرح نمودن عواقب و پیامدهای منفی احتمالی مواد روان گردان، جوانان را بترسانیم، آنها تصمیم خواهند گرفت که از مواد روان گردان استفاده نکنند (Coggans, 1997). رویکرد های بعدی که در گروه رویکرد های مبتنی بر اطلاعات قرار می گیرند، از واقع گرایی بیشتر و تورش کمتری برخوردار بودند. اما با این حال هنوز هم در این رویکردها فرض بر این بود که اگر قشر جوان تمام حقایق را درباره مواد روان گردان بدانند، دیگر از آنها استفاده نخواهند کرد (Coggans, 1997). این دو شکل از رویکرد های مبتنی بر اطلاعات در پیشگیری از مصرف مواد روانگردان مؤثر نبودند (Midford, 2000). در برخی از رویکردهای مبتنی بر اطلاعات که به تازگی مطرح گردیده است، موضوع جدیدی نیز تحت عنوان کاهش دامنه آسیب وارد شده است که در این رویکرد برای قشر جوان

اطلاعات دقیقی در زمینه خطرات مربوط به مصرف مواد روان گردان و نیز درباره استفاده ایمن از مواد روان گردان ارائه می کنند (Coggans , Watson ,1995). در رویکرد مربوط به کاهش دامنه آسیب موفقیت افراد را با روش های مختلفی اندازه گیری می کنند که از جمله آنها می توان به سنجش میزان کاهش دامنه آسیب و نیز توانایی افراد در تصمیم گیری های آگاهانه (و نه فقط سنجش میزان مصرف مواد روان گردان) اشاره کرد

▪ **رویکرد عاطفی:** این رویکرد در دهه ۱۹۷۰ به دنبال عدم موفقیت رویکردهای اولیه طراحی گردید (Midford,2000). این رویکرد بر این فرض استوار است که قشر جوان به دلیل عوامل روانشناختی، نظیر فقدان مهارت های برقراری ارتباط بین فردی و نیز به خاطر اعتماد به نفس پایین، به استفاده از مواد روان گردان روی می آورد (Ellickson et al , 1988). در رویکرد عاطفی به ارتقای مهارت های فردی و بین فردی تأکید می شود و اغلب موضوع مواد روان گردان با موضوعات مربوط به آن در این رویکرد مطرح نمی شود. نتایج برنامه های مربوط به رویکرد عاطفی حتی در بهترین مواقع، مبهم و چند پهلو بوده و این استدلال را تأیید نمی کند که زندگی کارآمد یک راهکار کلیدی برای پیشگیری از مصرف مواد روان گردان است (Coggans , Watson ,1995).

▪ **رویکرد مبتنی بر اطلاعات و عاطفه:** در نوآوری های بعدی در این زمینه رویکردهای مبتنی بر اطلاعات و رویکرد های مبتنی برعاطفه باهم دیگر تلفیق شد که نتیجه آن رویکردی بود که بر این اساس، برای افراد هم اطلاعات مربوط به مواد روان گردان ارائه می شد وهمموضوعات روانشناختی مد نظر قرار گرفت اما این رویکرد تلفیقی نیز از تأثیر محدودی بر مصرف مواد روان گردان برخوردار بود (Coggans , Watson ,1995).

▪ **رویکرد روانی اجتماعی:** در دهه ۱۹۸۰ توجه به رویکردهای روانی اجتماعی نظیر آموزش و پرورش مهارت های مقاومت در مقابل همسالان و مهارت های اجتناب و سذمیچی از همسالان در خصوص دعوت به استفاده از مواد روان گردان، مصونیت اجتماعی، آموزش و پرورش مهارت های زندگی یا مهارت های اجتماعی معطوف گردید (Wragg,1991). در این رویکرد آموزش همسالان اغلب به عنوان یک رویکرد روانی اجتماعی تعبیر می شود. این رویکرد بر این فرض استوار است که مصرف مواد روان گردان توسط قشر جوان، نتیجه تأثیر رسانه ها و همسالان است (Midford,2000). برخلاف رویکردهای قبلی که مبنای نظری ضعیفی داشته و یا فاقد هر گونه مبنای نظری است رویکرد های روانی اجتماعی براساس یک سری نظریه ها و تئوری های روانی اجتماعی بنا شده اند (Wragg,1991). روی هم رفته، رویکردهای روانی اجتماعی در رسیدن به اهداف نهایی و اهداف اختصاصی، در عمل بیشتر از رویکرد های دیگر موفقیت کسب کرده اند (Wragg,1991). پژوهشگران بر این عقیده هستند که حتی برخی از برنامه های آموزشی مبتنی بر رویکرد روانی اجتماعی که از طراحی و اجرای خوبی برخوردارند، توانایی آن را دارند که از مصرف مواد روان گردان پیشگیری نمایند و یا شروع مصرف و استفاده از آنها را به تأخیر بیندازد (Midford,2000).

▪ **رویکرد فعالیت های جایگزین:** طرح های مبتنی بر فعالیت های جایگزین دارای دو جزء کلیدی هستند (Tobler, 1992). اولین جزء این طرح ها، فعالیت های عاری از مواد روان گردان است. منطق اولیه این رویکرد این است که اگر قشر جوان از لذت ها و خشنودی های جایگزین دیگری برخوردار باشند و حوصله آنها سر نرفته، خسته نشوند و یا نا امید نشوند، در آن صورت کمتر احتمال دارد به مصرف مواد روان گردان روی بیاورد (Coggans , Watson ,1995 & Tobler, 1992). پژوهشگران ثابت کرده اند آن دسته از طرح هایی که براساس رویکرد فعالیت های جایگزین بنا شده است. اعتماد به نفس افراد و مشارکت آنها را در جامعه افزایش می دهد اما تا به حال ثابت نشده است که این برنامه ها بر مصرف مواد روان گردان تأثیر گذار باشند (Coggans , Watson ,1995). البته از بین این طرح ها، طرح هایی که از جدیت بالایی برخوردار بوده و بودجه خوبی داشته باشند بر روی مصرف کنندگانی که مواد روان گردان مصرف می کنند، تأثیر گذار می باشند (Tobler, 1992).

در طرح های آموزش همسالان می توان یک یا چند مورد از رویکرد های فوق الذکر را استفاده کرد هرچند به عقیده نویسنده به کار گرفتن رویکردهای روانی اجتماعی در آموزش همسالان این طرح ها را به قوی ترین طرح ها تبدیل می کند اما در عمل استفاده از یک رویکرد مبتنی بر اطلاعات (که از اثر بخشی کمتری هم برخوردار است) همراه با استفاده از یک همسال آموزش دهنده به جای معلم بزرگسال در اجرای آموزش، چندان هم غیر متداول نیست

(به عنوان مثال می توان به کارهای بالکین^۱ و همکارانش به سال ۱۹۹۳ و ملانبی^۲ و همکارانش به سال ۲۰۰۱ اشاره نمود). همچنین در برخی از طرح ها ، همسالان آموزش دهنده می توانند به سازماندهی و اجرای فعالیت های اجتماعی عاری از مواد روان گردان برای همسالان خود بپردازند که از جمله این فعالیت ها می توان به اجرای یک کنسرت برای تمام گروه های سنی با برگزاری مسابقات مختلف اشاره کرد(به عنوان مثال می توان به کار گومرو^۳ و همکارانش در سال ۱۹۹۶ اشاره کرد): دو نوع رویکرد رسمی و غیررسمی به آموزش همسالان وجود دارد. در رویکرد رسمی، فعالیت های سازماندهی شده و برنامه ریزی شده شبیه کلاس های درس طراحی و اجرا می شود که معمولاً بر تبادل اطلاعات بین فراگیران و آموزش دهندگان استوار است و همسال آموزش دهنده در نقش یک فرد مطلع و کارشناس ظاهر می شود. در رویکرد غیررسمی، انتظار می رود که همسالان آموزش دهنده با شرکت در بحث های گروهی غیررسمی و سازمان نیافته، توزیع اطلاعات در مناسبت های مختلف، حضور در فعالیت های فرهنگی و مرسوم اجتماع، انجام گفتگوهای داوطلبانه با دوستان و آشنایان در فرصت های مناسب، محتوای آموزشی را به گروه هدف منتقل کنند.

آموزش همسالان چگونه به اجرا در می آید؟

آموزش همسالان اغلب به صورت رسمی و یا غیر رسمی صورت می گیرد. فعالیت های رسمی، فعالیت های سازمان دهی شده و برنامه ریزی شده و شبیه به آموزش های سنتی کلاسی هستند. در این نوع برنامه های رسمی، آموزش در واقع در برگزیده فازی پند آمیز، نصیحت گرا و سازمان یافته است که بر تبادل اطلاعات بین فراگیر و آموزش دهنده متمرکز است و در آن آموزش دهنده در نقش یک کارشناس ظاهر می شود (Prendergast , Miller , 1996). آموزش همسالان به صورت رسمی اغلب در مدارس صورت می گیرد (Bament, 2001). آموزش همسالان به صورت غیر رسمی نیز شامل فعالیت هایی است که از الگوی آموزش کلاسی سنتی نشأت می گیرد. این فعالیت ها شامل :

- بحث های گروهی غیر رسمی و سازمان نیافته
- توزیع منابع اطلاعات و ارائه پند و اندرز در مناسبت های مختلف
- فعالیت های فرهنگی مرسوم در جامعه که از جمله آنها می توان به موسیقی، نمایش و سایر فعالیت های هنری
- گفتگوهای داوطلبانه روزمره با دوستان، آشنایان ، خانواده یا شرکت کنندگان در مناسبت های مختلف

آموزش همسالان را در چه محیط هایی می توان اجرا کرد؟

- مؤسسه های آموزشی نظیر مدارس و دانشکده ها و دانشگاه ها
  - محیط موجود در جامعه نظیر مراکز ویژه جوانان
  - کلوپ های مختلف
  - محیط کار
  - مراکز قضایی ویژه جوانان
  - محیط های اجتماعی نظیر مسابقات ، کافی شاپ ها و محیط های ورزشی تفریحی
  - مکان های که احتمال اجتماع معتادین مواد هست مثل پارک ها و سالن ها و دستشویی های عمومی
- مناسب ترین محیط برای پیاده کردن یک طرح آموزش همسالان مشخص ، با توجه به نیازها، مشخصات و ویژگی های گروه هدف تعیین می شود (Bleeker,2001). به عنوان نمونه ، مؤسسات آموزشی می تواند مناسب ترین محل برای طرح های آموزشی همسالانی باشد که گروه هدف آن تعداد کثیری از جوانان است. در مقابل، محیط های موجود در جامعه نظیر آسایشگاه ها، مؤسسات بهداشتی، مؤسسات مربوط به پیشگیری از مصرف الکل و مواد روان گردان و مراکز موسوم به مراکز ویژه جوانان می تواند محیط مناسب تری برای جوانان منزوی، طرد شده یا در معرض خطر باشد . به جوانان بومی و به آن دسته از جوانانی نیز که از نظر فرهنگ و زبان از تنوع برخوردار هستند، می توان در محیط های موجود در جامعه به راحتی دسترسی پیدا نمود (Shiner, 2000).

1. Bakien
2. Mellanby
3. Komro

همچنین از طریق شبکه های غیر رسمی و توسط همسالان آموزش دهنده ای که در پاتوق افراد مختلف حضور پیدا کرده و به آنها دسترسی پیدا می کنند می توان شکل امدادی آموزش همسالان را پیاده نمود (Turner, Shepherd, 1999). آن دسته از طرح های آموزشی همسالان نیز که غیر رسمی و مبتنی بر تعامل و همکاری افراد باشند، طرح های خوبی برای اجرا در محیط های موجود در جامعه هستند. شاید بتوان گفت طرح های مبتنی بر فرآیندهای طبیعی نظیر مناسبت های اجتماعی و فرهنگی، مناسب ترین طرح ها برای اجرا در محیط های اجتماعی می باشند. در مقابل، فعالیت های رسمی و فعالیت های که در قالب یک کلاس آموزشی اجرا می گردند، طرح های مناسب تری برای محیط های موجود در مؤسسات و نهادها هستند که از جمله این مؤسسات می توان به مدارس، دانشگاه ها یا سازمان های موجود در جامعه اشاره نمود (Shiner, 2000).

پیشینه تحقیق

تحقیقات صورت گرفته در زمینه مصرف مواد روان گردان در بین قشر جوان حاکی از مشکلات و دغدغه هایی است که در این زمینه در رابطه با شیوع مصرف، سسن شروع مصرف مواد روان گردان، الگو های مصرف، مهارت ها و دانش لازم برای کاهش دامنه آسیب ها و هزینه های اجتماعی اقتصادی استفاده مشکل ساز از مواد روان گردان وجود دارد. آموزش های صورت گرفته توسط بزرگسالان در زمینه مواد روان گردان محدودیت هایی در زمینه سازگاری، سخنی و مناسبت بودن آنها، گستره فعالیت، قابلیت انتقال مطالب و اثر بخشی دارند. آموزش همسالان می تواند به عنوان یک رویکرد مناسب، شکاف های موجود در آموزش های بزرگسالان در زمینه مواد روان گردان را پر کند. در بررسی متون آموزش همسالان، مجموعه ای از شواهد استفاده از رویکرد آموزش همسالان را تأیید می کند.

از جمله شواهد مذکور می توان به این موارد اشاره نمود مقبولیت آموزش همسالان، کاسته شدن ترس (فراگیران) از همسالان آموزش دهنده، تأثیر الگو سازی، تماس مداوم موجود بین همسالان آموزش دهنده و گروه هدف، قدرت و توانایی آموزش همسالان در دسترسی به جمعیت های دور از دسترس و پنهان، هزینه اثر بخشی و نیز منافع و مزایایی که آموزش همسالان برای خود همسالان آموزش دهنده در بردارد. عده ای از پژوهشگران ثابت کرده اند که آموزش همسالان تأثیر مثبتی بر دانش افراد و به میزان کمتری بر مهارت ها، نگرش ها و رفتار افراد دارد. عده ای از پژوهشگران ثابت کرده اند که آموزش همسالان تأثیر مثبتی بر دانش افراد و به میزان کمتری بر مهارت ها، نگرش ها و رفتار افراد دارد. عده ای از مطالعات، بررسی ها و متا آنالیزها حاکی از آن است که آموزش همسالان اثر بخشی تر از آموزش های صورت گرفته توسط بزرگسالان و نیز بهتر و اثربخش تر از زمانی است که آموزش خاصی در خصوص مواد روان گردان صورت نمی گیرد. پژوهش ها همچنین نشان داده اند. که ویژگی های گروه هدف نظیر جنسیت، سن و تجربه مصرف مواد روان گردان اثر بخشی آموزش همسالان را تحت تأثیر قرار می دهد. براساس اطلاعات موجود در متون مربوطه، مواردی نظیر استفاده از روش تعاملی در اجرای آموزش همسالان (در گیر نمودن گروه هدف در آموزش ها)، تمرکز اختصاصی بر یک نوع ماده روان گردان و محدود نمودن طول زمان برنامه ها، از جمله ویژگی های آموزش همسالان اثر بخشی شناخته شده اند. در حالت کلی پژوهش ها حاکی از آن بوده است که آموزش همسالان می تواند تأثیر مثبتی بر دانش افراد و تا حدود کمی بر نگرش و مهارت و برخی مواقع بر رفتار آنها اعمال نماید. سه مورد متا آنالیز وجود دارد که این نتیجه گیری را تأیید می کنند (Tobler, 1992). اولین استفاده مستند از آموزش همسالان برای آموزش در زمینه الکل و سایر مواد روانگردان، در مدارس آمریکا و در اواخر دهه ۱۹۶۰ انجام گرفت (Vander Zanden, 1980). قسمت اعظم طرح ها و برنامه های آموزش همسالان هنوز هم در مؤسسات آموزشی نظیر مدارس و مؤسسات آموزشی مربوط به مقاطع تحصیلی بالاتر صورت می گیرد (از جمله کارهایی که در این زمینه در مدارس صورت گرفته است می توان به کارهای دانشمندان زیر اشاره کرد: کیم^۱ و همکاران، ۱۹۹۲؛ گومرو و همکاران، ۱۹۹۶؛ هاریسون^۲، ۱۹۹۶؛ بلک^۳ و همکاران، ۱۹۹۹؛ الیوت^۴ و همکاران، ۱۹۹۹؛ بلور^۵ و همکاران، ۱۹۹۹؛ وبستر^۶ و همکاران، ۲۰۰۲، از جمله کارهایی هم که در مؤسسات آموزشی مربوط به مقاطع بالاتر از دبیرستان انجام شده است می توان به کارهای محققان زیر اشاره نمود: هینز^۷، گراسمن^۸ و همکاران، ۱۹۹۴؛ گودنیک^۹، ۱۹۹۶؛ لیندسی^{۱۰}، ۱۹۹۷، باندورا^{۱۱} و همکاران، ۲۰۰۰).

1. Kim
2. Harrison
3. Blak
4. Elliott
5. Bloor
6. Webster

7. Haines
8. Grossman
9. Gooding
10. Lindsey
11. Bandura

نتیجه گیری و آینده آموزش همسالان

آموزش همسالان یک راهکار صرف نیست بلکه بایستی به آن به چشم بخشی از یک رویکرد جامع کامل نگاه کرد که مصرف مشکل آفرین مواد روان گردان را در قشر جوان مد نظر قرار دهد. در هنگام طراحی طرح های آموزش همسالان جستجوی اطلاعات از منابع اطلاعاتی زیر نیز مفید است:

- متون علمی که به بررسی موضوع همسالان پرداخته و درباره بهترین شیوه های اجرای آموزش همسالان بحث کرده است و رویکرد هایی را مطرح نموده که اثر بخشی آنها به اثبات رسیده است.
  - گزارشات مربوط به اجرا و نتایج آن دسته از طرح های آموزش همسالان که آنها را در بررسی متون چاپی مربوط به همسالان نمی توان پیدا کرد. این گزارشات را می توان در اینترنت و گزارش هایی که هنوز به چاپ نرسیده است، پیدا نمود.
  - افراد دیگری که در طرح های آموزش همسالان شرکت داشته اند که این افراد می توانند شامل سازمان دهندگان، همسالان آموزش دهنده و مخاطبین جوان طرح های آموزش همسالان باشد.
- همچنین لازم است به مرحله طراحی و برنامه ریزی آموزش همسالان توجه کافی مبذول گردد که در ابتدای امر بایستی موارد زیر را مورد توجه خاصی قرار داد:

- اطمینان از اینکه تمام افراد دخیل و درگیر در طرح آموزش همسالان، درک روشنی از اهداف کلی طرح دارند.
- در حین مرحله طراحی، مشاوره های زیادی با افرادی نظیر دینفعان برنامه (از جمله مخاطبین طرح و اعضای جامعه) به عمل آمده باشد
- طراحی راهکار ارزشیابی طرح از همان ابتدا صورت گرفته و از اینکه این راهکار طبق برنامه طراحی شده صورت گرفته و به اجرا در آمده است، اطمینان حاصل شود
- اطمینان از اینکه ارزشیابی با اهداف کلی طرح هم خوانی و سازگاری دارد.
- اطمینان از انتخاب همسالان آموزش دهنده مناسب، مورد اعتماد و قبول مخاطبین برنامه
- اطمینان از اینکه همسالان آموزش دهنده به خوبی و متناسب با فعالیت هایی که در طرح آموزش همسالان انجام خواهند داد، تربیت و حمایت می شوند (مکدونالد و همکاران ، ۱۳۸۷).

با همکاری سایر مؤسسات و سازمان های فعال با پیشگیری در زمینه الکل و سایر مواد روان گردان، توسط جوانان، حوزه ای که دغدغه های روزافزونی را مطرح می سازد و لذا توجهات دقیقی را بایستی به راهکارهایی که می توان به طور مناسب و مؤثر در این زمینه استفاده نمود، مبذول داشت. در این زمینه، پژوهش ها نشان داده است که آموزش همسالان در صورتی که با دقت و تفکر ویژه به کار گرفته شود، رویکرد مؤثر و اثر بخشی است امید می رود موضوع مصرف مواد یکی از دغدغه های کشور ما شود و بتوانیم با آموزش همسالان در مدارس و جامعه آگاهی جامعه جوان کشور را بالا ببریم. نگاهی به پروژه های دیگر کشورها مثل پروژه در میان دانش آموزان کلاس دهم و یازدهم دبیرستان نیو ساوت ولز اجرا گردید که هدف آن تشویق دانش آموزان برای طراحی یک موسیقی جوان پسند با موضوع الکل بود اهداف دو گانه این پروژه شامل تهییج جوانان و نیز ارتقای دانش آنها در زمینه الکل بود و انتظار می رفت که تأثیر و اعتبار پیام استفاده از موسیقی رایج در بین جوانان، تقویت شود ارزشیابی پروژه با استفاده از پرسشنامه هایی که دانش شرکت کنندگان را قبل و بعد از شرکت در برنامه می سنجید، صورت گرفت. این ارزشیابی حاکی از بهبود دانش مخاطبین در زمینه الکل بود. باز خورد هایی که توسط شرکت کنندگان در برنامه ارائه گردید، حاکی از کاهش رفتارهای مخاطره آمیز در زمینه مصرف الکل بود. می تواند راهی باشد تا ما جلو اعتیاد آینده سازان کشورمان را بگیریم آمار های غیر رسمی اعتیاد جوانان را از سن ۱۴ سال گزارش کردند باید از همین امروز شروع کنیم تا وضع بدتر نشده است. باید کاری کرد باید کار را به خود نوجوانان و جوانان سپرد با هدف از بین بردن اعتیاد حتی اگر مواد روان گردان زیاد باشد

1. مکدونالد، جان، روشه، ن. م.، دور بریج، میچ، اسکینر، ناتالی. (۱۳۸۷). طراحی، اجرا و ارزشیابی طرح های آموزشی همسالان متکی بر شواهد: دستورالعمل پیشگیری از مصرف مواد روان گردان و الکل. مترجمان محمد امیر امیرخانی، شهرام رفیعی فر؛ حمیده سرمست؛ محمد مهدی گلمکانی، تهران. چاپ و صحافی بهرام
2. Allott, R., Paxton, R., Leonard, R. (1999). Drug Education: A Review of British Government Policy and Evidence of Effectiveness, *Health Education Research* 14(4):491-505
3. Bangert-Drowns ;R. L (1988)The effects of school – based substance abuse education – a meta-analysis , *Journal of Drug Education*, 18(3): 243-264.
4. Black, D.R., Tobler, N.S., Sciacca, J.P. (1998). Peer helping / involvement : an efficacious way to meet the challenge of reducing alcohol, tobacco , and other drug use among youth? , *Journal of School Health*, 68(3): 87-93.
5. Bloor, M., Frankland, J. Parry Langdon, N., Robinson, M., Allerston, S., Catherine, A., Cooper, L., Gibbs, N., Hamilton – Kirkwood, L., Jones, E., Smith, R.W., Spragg, B. (1999) A controlled evaluation of an intensive. Peer – led, schools – based anti – smoking programme, *Health Education Journal*, 58: 17-25.
6. Coggans, N., Watson, J (1995). Drug education : approaches , effectiveness and delivery , *Drugs : Education prevention and Policy* , 2(3): 211-224
7. Collins, D.J., Lapsley, H M. (2002). Counting the Cost: Estimates of the Social Costs of Drug Abuse in Australia in 1998 -9. *National Drug Strateg Monograph Series*, No 49. Canberra
8. Fors, S. W., Jarvis, S. (1995). Evaluation of a peer – led drug abuse risk reduction project for runaway / homeless youths, *Journal of Drug Education*, 25(4): 321-333.
9. Higgins, K., Cooper – Stanbury, M., Williams, P. (2000). *Statistics on drug use in Australia 1998*. Australia Institute of Health and Welfare: Canberra.
10. Gonzalez. G. M. (1990). Effects of a theory- based, peer- focused drug education course, *Journal of Counseling and Development* , 68(4): 446-449.
11. Gore. C.(1999). Peer education among injecting drug users. In *Strategies for intervention in opioid overdose a resource for community workers Report of the Workshop , Heroin Overdose: National forum on Strategy Development , Adelaide, February 1997 . National Centre for Education and Training on Addiction (NCETA): Adelaide*
12. Klepp ,K.. Halper , A., Perry .C.(1986). The efficacy of peer leaders in drug abuse prevention, *Journal of School Health* , 56(9): 407- 411
13. Mellanby , A. R., Rees, J.H .(2000). Peer-led and adult –led school health education: A critical review of available comparative research, *HHealth Education Research*, 15(5) :533-545.
14. McKeganey , N.(2000). The rise andrise of peer education approaches , *Drugs , Education, Prevention and Policy* ,7(3):293-310.
15. Schippers, G., van Aken, M., Lammers, S., de Fuentes Merillas ,L. (2001). Acquiring the competence to drink responsibly. In E. Houghton , A M. Roche (Eds) *Learning About Drinking*, Brunner-Routledge: Philadelphia, p 35-55.
16. Shine r , M. (2000). *Doing it for themselves : an evaluation of peer approaches to drug prevention . Public policy Research Unit , Goldsmiths College , University of London , London*
17. Shiner, M., Newburn , T.(1996). *Young people , drugs and peer education : an evaluation of the youth Awareness programme (YAP) , Home Office Drugs prevention Initiative: London*
18. Tobler, N.S. (1992). Drug prevention programs can work: research findings, *Journal of Addictive Diseases* 11(3):1-28.
19. Vander Zanden , J.W.(1980) *Educational Psychology : In Theory and Practice*, Random House : New York.
20. Ward, J ., Hunter. G .Power, R.(1997). Peer education as a means of drug prevention and education among young people: an evaluation, *Health Education Journal*, 56(3); 251-263